

Mérési lehetőségek a nemzetközi vándorlásstatisztikában

Sárosi Annamária,
a KSH szakmai tanácsadója
E-mail: annamaria.sarosi@ksh.hu

Tóth Pál Péter
DSc, a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének
főmunkatársa
E-mail: tothpal@demografia.hu

A migráció a világon, így az Európai Unióban is egyre inkább az érdeklődés középpontjába került. A tanulmány röviden foglalkozik a migráció társadalmi folyamatokban betöltött szerepváltásáról, szerepéről. A nemzetközi vándorlásstatisztika fejlődésének és módszertanának leírásakor az elemzés kitér a rendszerváltoztatás előtti hazai folyamatokra, s azokra a változásokra, amelyek Magyarország Európai Unió csatlakozásáig bekövetkeztek. A csatlakozás és az azt követő időszak jogi szabályozásának ismertetése mellett hangsúlyosan foglalkozik az e téren kialakított jelenlegi jogi környezettel, feltételekkel. A hazai törekvések is azt a célt szolgálják, hogy közösségi szinten harmonizált statisztika álljon rendelkezésünkre. A nemzetközi vándorlással összefüggő információk gyűjtése Magyarországon is több forrásra támaszkodik. A szerzők reménye szerint a különböző adatforrások együttes alkalmazása olyan statisztikai rendszer létrehozását teszi lehetővé, amely némi bizonytalanság mellett elegendő ismeretet nyújt a nemzetközi vándorlás nagyságának és jellemzőinek értékeléséhez.

TÁRGYSZÓ:
Nemzetközi vándorlás.
Migráció.
Vándorlás.

A nemzetközi vándorlással kapcsolatos kérdések az Európai Unió bővülésével egyre inkább az érdeklődés középpontjába kerültek. A migrációra vonatkozó közösségi politikák és jogszabályok fejlődése előtérbe helyezte az átfogó és összehasonlítható adatok szükségességét. A vándorlási folyamatok és a vándorlók állományát dokumentáló nyilvántartások megbízhatósága, összehasonlíthatósága iránti igény egyre növekszik. A vándorlás szerepe, mint a népességváltozás egyik összetevője, szintén növekvő jelentőséget kap.

A fokozódó demográfiai és munkaerő-piaci egyensúlyhiány, az egyes országok és régiók egyenlőtlen gazdasági fejlődése, valamint a politikai és gazdasági rendszerben bekövetkezett lényeges változások hozzájárultak a nemzetközi vándorlás fontosságának felértékelődéséhez a gazdaságban, a közigazgatásban és a statisztikában is. Ebből következően egyre nőtt az igény a migrációs folyamatokat leíró statisztikai adatok iránt. A nemzetközi migráció jelentőségének növekedése ellenére gyakran hiányoznak azok az adatok, melyek a migrációs áramlások jellemzéséhez és a változások megfigyeléséhez szükségesek lennének. A jelenségkör nemzetközi jellege a különböző országok statisztikai megfigyeléseinek összehangolását és egységes fogalmi rendszerének kidolgozását is szükségessé tette.

1. A nemzetközi vándorlási adatok

Az 1947 és 1989 közötti időszakot tekintve a magyarországi bevándorlókra, illetve a kivándorlókra vonatkozó adatok nem léteztek, vagy titkos jellegük miatt hozzáférhetetlenek voltak. A Központi Statisztikai Hivatal 1956-ban és 1957-ben például a külföldre távozottakkal, vagy a harcok során elesettekkel kapcsolatban végzett adatgyűjtést, az adatok felhasználására, nyilvánosságra kerülésére azonban 40 évet kellett várni (*Statisztikai Szemle* [1990]).¹

Mivel a hivatalos statisztikai adatszolgáltatás keretében a nemzetközi vándormozgalomra vonatkozó adatok erre az időszakra nem álltak rendelkezésünkre levéltári kutatómunka, illetve szociológiai adatfelvétel keretében lehetett kísérletet tenni a hiányzó adatok pótlására.

¹ *Hablicsek–Illés* [2007] tanulmányához kapcsolódóan a *Statisztikai Szemle* honlapján elérhető a KSH 1957. évi Szociális és Kultúrstatistikai jelentése. (www.ksh.hu/statszemle 2007. évi 2. sz. Hablicsek–Illés-tanulmány melléklete.)

A magunk mögött hagyott rendszer hivatalosan sem bevándorlókról, sem kivándorlókról nem tudott, ennek ellenére 1990 után a belügyminiszter éves beszámolója alapján a vándormozgalom résztvevőinek éves adatait össze lehetett gyűjteni (Tóth [1997] 65. old.). Az adatok szerint a nemzetközi vándorlás 1947–1989 között 523 579 főt érintett. Közöttük a kivándorló magyar állampolgárok száma meghaladta a 370 ezret, a bevándorló külföldieké pedig a 150 ezret.² Meglepőnek tűnhet, hogy 1960 és 1989 között, tehát a forradalmat követő „csendes” évtizedekben a legális és az illegális kivándorlók évenkénti száma 1 886 és 7 880 között mozgott. Ez azt jelenti, hogy az 1960-at követő három évtizedben évente átlagosan 4 383 magyar állampolgár hagyta el az országot. Ugyanezekben az évtizedekben a visszavándorlók évenkénti száma jelentéktelen volt, a kétezer főt csupán két évben: 1960-ban és 1961-ben haladta meg. Az 1956-ot követő 32 évben tehát – népesedési következményeivel együtt – közel annyian távoztak az országból, mint a forradalmat követő hónapokban.

A nemzetközi vándormozgalom körül a rendszerváltoztatásig csend honolt. Ez érthető, hiszen a politikai megbélyegzés következtében sem az eltávozottaknak, sem családjaiknak nem volt érdeke, hogy az „esetről” szélesebb körben tudomást szerezzenek. A hatalom képviselői pedig, saját értékrendjüknek megfelelően, egy-két eset kivételével nemcsak a kivándorlók, hanem a befogadottak tekintetében is kizárták a nyilvánosságot.³

Az 1947 és 1989 közötti időszak migrációs mozgását a feltárt adatok alapján be tudtuk mutatni, s a vándorlási egyenleget meg tudtuk állapítani, de a kivándorlók és a bevándorlók esetében a legelemibb demográfiai meghatározottságot (férfi, nő arány, korszerinti összetétel, iskolai végzettség, foglalkozás szerinti stb. megoszlás) sem ismerjük. Kivételt képez az 1956-os menekültekről készült felvétel (*Statisztikai Szemle* [1990]).] Ennek következtében a feltárt jelentős adathalmaz ellenére, azok felhasználhatósága igen csak korlátozott.

1990-en után a nemzetközi vándormozgalommal kapcsolatos hazai kutatások megjelenésével párhuzamosan joggal fogalmazódott meg az igény, hogy a magyar állampolgárok migrációs adatait a népesedési folyamatok kutatásában felhasználjuk. Ekkor szembesültünk azzal, hogy a nemzetközi vándorlás „mérése”, a migrációra vonatkozó adatok összegyűjtése bonyolultabb feladat, mint más népmozgalmi adatké. Ez a megállapítás a Magyarországra érkező külföldiekre, illetve azokra éppen úgy vonatkozik, akik vissza- vagy egy harmadik országba vándorolnak, mint azokra a magyar állampolgárokra, akik huzamosabb ideig külföldön tartózkodtak, s onnan

² Az adatok a görög, a közép- és dél-amerikai menekültek számát nem tartalmazzák.

³ A hatalom szándékai mellett azt, hogy a befogadottak is észrevétlenek tudtak maradni, az segítette, hogy – csekély hányaduk kivételével – a környező országokban élő magyar nemzetiségűek köréből kerültek ki, s magyarként különösebb gond nélkül „belesimultak” környezetükbe.

visszatérnek vagy tovább vándorolnak.⁴ Az első évtizedben a kapott adatok pontatlansága és hiányossága csak részben tették lehetővé, hogy a bennünket érintő nemzetközi vándorlás folyamatait a valóságának megfelelően bemutathassuk. Ez összefüggésben volt azzal is, hogy az 1990-es évek elején az országot érintő nagymértékű és gyors intézkedést igénylő népességmozgás ellenére nem tartották szükségesnek, hogy a Belügyminisztérium külföldiekkel foglalkozó addigi idegenrendészete helyett olyan intézményrendszert alakítsanak ki, amely a befogadók és a befogadottak közös érdekeire építve segítse a külföldiek magyarországi beilleszkedését.

További gond forrása, hogy a migrációhoz való megváltozott viszony ellenére – az állampolgárságról lemondó nem jelentős számú személy kivételével – ma is csak részben, vagy töredékesen ismert azoknak a magyar állampolgároknak a száma, neme, kora és egyéb demográfiai jellemzői, akik huzamosabb ideig külföldön élnek, s azoké is, akik külföldi tartózkodásuk után visszatérnek az országba. Mindezek következtében 1990 óta (teljes) biztonsággal csak azoknak a számát tudjuk, akik úgy hagyják el az országot, hogy a magyar állampolgárságról lemondanak (*Tóth [2000]*). (Az összegyűjtött adatok szerint 1990–2004 között 14 727-en mondtak le magyar állampolgárságukról.)⁵

A huzamosabb ideig külföldön tartózkodó magyar állampolgárok közül a magyar állampolgárságról lemondott személyeken kívül hazai forrásból csak azoknak az adatait ismerjük, akik távozásukat a kormányrendelet értelmében a polgármesteri hivatalban bejelentették. Ezt 1990 és 2005 között 19 953-en tették meg.⁶ Abban az esetben tehát, ha fegyelmezett állampolgárok lennénk, akkor a ki- és a visszavándorlók adatait ismernénk, hiszen a polgárok lakcímének nyilvántartásáról szóló kormányrendelet értelmében annak a személynek, aki a Magyar Köztársaság területét külföldi letelepedés szándékával elhagyja, illetőleg aki három hónapon túl külföldön tartózkodik, ezt a lakóhelye szerint illetékes önkormányzat jegyzőjénél vagy az illetékes külföldi külképviseleti hatóságnál be kell jelentenie.⁷ Sajnos a gyakorlatban ez a rendelet nem „működik”.

⁴ E tekintetben az 1990-es évek első harmadához viszonyítva jelentős változás következett be. A kezdeti időszakban ugyanis az adatok megbízhatósága 50–70 százalékos volt. Megfelelő számítógépes program, pontosabb adatrögzítés és ellenőrzés mellett a jelenleg is még meglévő hiányosságok részben kiküszöbölhetők.

⁵ Azok, akik 1990 és 2000 között mondtak le a magyar állampolgárságról nem szükségszerűen azok közül kerültek ki, akik ugyanezen időszokban vándoroltak el az országból. Eddig az állampolgárságról való lemondás okát, a csoport demográfiai jellemzőit, illetve hogy a magyar helyett melyik állampolgárságot választották, senki sem vizsgálta.

⁶ Kivándorlási szándékukat a legtöbben 1990-ben jelentették be. Az ezt követő években a bejelentési fegyvelm csökkent, majd 1995-től növekedett, 1998-tól azonban ismét jelentéktelenné vált. 2000-ben például összesen 332-en éltek ezzel a lehetőséggel. Külföldi források alapján azonban azt mondhatjuk, hogy az elmúlt másfél évtized során ennél tizenöt-ször-hússzor többen utaztak azzal a céllal külföldre, hogy ott huzamosabb ideig tartózkodjanak.

⁷ Lásd a külföldre utazásról szóló 1998. évi XII. (III. 16). törvénnyel módosított 1992. évi LXVI. (XI. 30.) törvény a polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról: 26. paragrafus, (2) bekezdés.

A magyar állampolgárok migrációs mozgásának nyomon követésére a különböző országok statisztikai adatszolgáltatásai alapján is kísérletet lehet tenni, de teljes körűen ezek segítségével sem lehet a magyar állampolgárok vándorlási adatait megismerni (Tóth [2002]). A különböző kiadványok ugyanis csak az adott országban egy évig vagy annál hosszabb ideig valamilyen engedéllyel tartózkodó külföldi állampolgár számát tünteti fel, s egy meghatározott szám alatt pedig nem is teszik közzé a bevándorlók számát. További probléma, hogy a közölt adatokból nem lehet megállapítani, hogy a bevándorló magyar állampolgár Magyarországról vagy egy harmadik országból vándorolt-e be az adott országba, illetve az onnan elvándorló magyar állampolgár Magyarországra vándorol-e vagy sem. Hibaforrás lehet még az is, hogy a különböző országok statisztikai forrásai nem azonos alapúak, s nem mindig ugyanarra az évre vonatkoznak. Az adatok nem a jelen idejű folyamatokat tükrözik, hanem általában a két-három évvel korábbiakat.⁸

Az adatok megbízhatóságával kapcsolatos problémák mellett nem ismerjük, hogy az egyes országokba bevándorló, letelepedni szándékozó magyarok honnan érkeztek, és természetesen azt sem, hogy közülük a továbbvándorlók hová mentek. A mozgásukat kiváltó okokról sem tudunk semmit. Mindezek, s a korábban említett gondok miatt az országot érintő, a nemzetközi vándorlás évenkénti mérlegét csak hozzávetőlegesen lehet megadni, s így a ki- és bevándorlás komplex, a termékenység és a halandóság különbözetét kiegészítő, alakító, hatásaiban egymással is összekapcsolódó, módosító mechanizmusának feltárására csak töredékesen van lehetőség (Hablicsek–Illés [2007]). Arra a kérdésre tehát, hogy 1990-et követően évente hány magyar állampolgár vándorolt külföldre, illetve tért vissza, pontos választ senki sem tud adni.

Az 1990-es évek második felére a migrációs adatok jobb minőségűek lettek. Ez összefüggésben volt az ország uniós csatlakozásra való felkészülésével. A magyarországi törvényi szabályozás és adatgyűjtési, adatszolgáltatási kötelezettség módosítása, megváltoztatása napjainkra sok bizonytalanságot megszüntetett, bár azok felhasználhatósága mind a mai napig számos összefüggésben problematikus.

2. A vándorlásstatisztika európai uniós harmonizációja

Az európai uniós jogharmonizáció elősegítette a nemzetközi vándorlásstatisztika fejlődését. Az 1992-ben aláírt Maastrichti Szerződésben már foglalkoztak a nemzet-

⁸ A Recent Demographic Developments in Europe... (Council of Europe Publishing [1999]) kézikönyv csak azokat az adatokat tartalmazza, amelyeket az egyes országok az Európai Uniónak megküldtek. Jelenleg az 1990 és 1999 közötti évekről 34, döntően európai országból állnak rendelkezésünkre adatok. A kiadvány Franciaország esetében csupán az 1990-re vonatkozó adatokat tartalmazza. A volt szocialista országok és Ausztria esetében pedig nincsenek, vagy csak hiányos adatok vannak. Az adathiány különösen Ausztria esetében zavaró, hiszen ebben az országban több mint tízezer fős magyar csoport nem csupán 1991-ben élt. Az Európai Unióhoz történt csatlakozásunk óta az uniós országok esetében még bonyolultabb a helyzet, hiszen bármelyik országban különösebb engedély nélkül lehetünk jelen.

közi vándorlással. Az Amszterdami Szerződés (1999. május 1.) a vándorlást és menekültügyet az Európai Bizottság hatáskörébe utalta, és jelentős lépések történtek egy közös európai irányvonal kialakítására ezen a területen. A közösségi politika kétlépcsős megközelítésen alapszik. Az első lépcső egy közös törvényi keretszabály kialakítása, a második pedig egy nyitott koordinációs rendszer fejlesztése, ami teljes összehasonlítást tesz lehetővé.

Az Amszterdami Szerződés hatálybalépése óta jelentős erőfeszítéseket tettek az Európai Unió menekültügyi és bevándorlási közös politikáinak fejlesztésére. 2003 áprilisában a Bizottság cselekvési tervet dolgozott ki (*COM* [2003] 179 végleges), amely rövid és középtávú célokat határozott meg a migrációra és a menekültügyre vonatkozó statisztikai tevékenységeinek fejlesztésére. Ezen cselekvési terv előirányozta a közös statisztikai módszerek kidolgozását, az információcsere fokozását és az adatgyűjtések adattartalmának egységesítését. A közösségi statisztika általános elvei:

- a statisztikai adatok az ENSZ Nemzetközi Vándorlásstatistikai Ajánlásaival összhangban legyenek;
- egységes, harmonizált definíciók használata;
- statisztikai információk minőségének, összehasonlíthatóságának javítása;
- törvények és irányelvek fejlesztése a bevándorlás és menekültügy területén;
- közösségi szinten harmonizált statisztika.

Az Európai Unióban széles körű munka keretében egységesített bevándorlási és menekültügyi rendszert alakítottak ki. Az Európai Parlament és a Tanács 862/2007/EK rendelete a migrációra és a nemzetközi védelemre vonatkozó közösségi statisztikákról 2007. július 11-én lépett hatályba. E rendelet célja a nemzetközi migráció és menekültügy közösségi statisztikáinak összegyűjtése és összeállítása, közös keretének létrehozása. Felismerték, hogy a tagállamokban nagy különbségek vannak a migrációs statisztikák előállításában. Figyelembe kell venni, hogy a vándorlási statisztikák igényei és az adatforrások elérhetőségei különbözők. E rendelet megkísérli a közigazgatási rendszerek és az adatforrások tekintetében fennálló európai különbségeket összehangolni.

Megfogalmazott alapelvek, feladatok:

- átláthatóság, adatvédelem;
- éves jelentések összeállítása a migrációról és a menekültügyről az EU számára;
- a havi és az éves jelentések gyors, elektronikus terjesztése;
- rendszeres konzultációk.

Megfelelő statisztikai rendszer kialakításához szükséges az egyértelmű és egységes *fogalom meghatározás*. Ugyanakkor a nemzetközi vándorlás területén sokkal kevésbé beszélhetünk egységes, általánosan elfogadott fogalomhasználatról, módszertanról, mint a statisztika más területein. Ez összefügg a szakterület sajátosságaival, változékonyságával és a kellő statisztikai koordináció hiányosságaival is.

Az ENSZ-ajánlás alapján az adatgyűjtésnek egyrészt a migráció típusára (célja, időtartama, előzményei) kell kiterjednie, másrészt a vándorlók olyan személyes, gazdasági és földrajzi jellemzőire, melyek lehetővé teszik a migráció demográfiai, gazdasági, társadalmi következményeinek mérését, értékelését, illetve előrebecslését.

Ez utóbbi ismérvek közül a legfontosabbak: a születési hely, az állampolgárság, a nem, az életkor, a családi állapot, az iskolai végzettség, a szakképzettség, a foglalkozás és a lakóhely. Ezeket az információkat mind a vándorlási folyamatban adott időszakban résztvevőkre (flow), mind az egy adott időpontban az országban jelenlevő külföldiekre (stock) ajánlott gyűjteni.

Az ENSZ–Eurostat ajánlásokban (*Statistical Papers* [1998]) és az Európai Parlament és Tanács Rendeletében⁹ a következő fogalom meghatározások szerepelnek:

- *Nemzetközi migráns* „az a személy, aki a szokásos lakóhelyét megváltoztatja”. A „szokásos lakóhely” azt az országot jelöli, ahol az illető él, azaz ahol a lakóhelye van, ahol a napi pihenőidejét tölti.
- *Tartósan (long-term) vándorló*, aki a szokásos lakóhelyétől legalább egy évig (12 hónapig) távol van úgy, hogy a befogadó ország ténylegesen a szokásos lakóhelyévé válik.
- *Rövid távú (short-term) vándorló*, aki a szokásos lakóhelyétől legalább 3 hónapra, de legfeljebb egy évre (12 hónapra) van távol. Kivéve, ha a költözés célja nyaralás, látogatás és gyógykezelés.

A nemzetközi vándorlás fogalmának definiálásakor figyelembe kell venni, hogy az lényegénél fogva államhoz, államhatárokhoz kötött, s hogy minden állam kontrollt gyakorol határai felett, tehát ellenőrzi, szabályozza a migrációt.

Az egyes országok gyakorlata eltérő abban a tekintetben, hogy kit számítanak migráns népességnek. Általában a születési hely a fő kritérium. A bevándoroltak e definíció szerint a külföldön születettek (akiknek szokásos lakóhelye születési helyüktől különbözik). A születési hely nem vitatható kritérium azon országok esetében, melyeknek határai nem változtak, megtévesztő lehet azonban ott, ahol a jelenlegi népesség életében módosultak a határok. A népesség születési hely szerinti összetétele azt jelzi, hogy a születési helyet, mint a migráció kritériumát csak korlátozottan lehet elfogadni, és óvatosan kell kezelni.

⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 862/2007 EK rendelete a migrációra és a nemzetközi védelemre vonatkozó közösségi statisztikáról.

A magyarországi definíció szerint migránsnak tekintendők azok – bár a gyakorlatban nehezen követhető –, akiknek szokásos lakóhelye más országban van, mint ahol születtek és a lakóhelyváltás nemzetközi vándorlás következménye. A 2007. évi Demográfiai évkönyv módszertani leírásában rögzíti a nemzetközi vándorlás fogalmi meghatározásait (a fontosabb kifejezések tartalmáról lásd a Függelék).

3. A nemzetközi migráció adatforrásai

A vándorlási statisztika viszonylag nehezen egységesíthető, aminek oka, hogy kevés az olyan adatforrás, amelyek elsődleges célja a migráció számbavétele (Gárdos *et al.* [2005]). A nemzetközi migráció mérésének és az összehasonlításnak további problémája, hogy esetenként igen eltérő nemzeti definíciókra és országonként különböző gyakorlatra épül az adatgyűjtés. A migrációs statisztikákban szokásosan különválnak a migráns népességre és a külföldi munkavállalókra vonatkozó adatközlés. A két sokaság között sokféle átfedés van, de nem valószínű, hogy a kettő közötti egyértelmű megfeleltetés, összekapcsolás. Így a migráns népességre vonatkozó számbavétel tartalmazza a munkavállalók egy részét, miközben a munkavállalók egy része a munkavállalásról szóló statisztikákban sem jelenik meg.

Az ENSZ–Eurostat ajánlásoknak, az Európai Parlament és Tanács Rendeletének, valamint a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően a migrációs statisztika rendszere különböző adatforrásokra épül. A következőkben bemutatjuk az adatforrások három fő típusát.

a) *Adminisztratív nyilvántartások.* Idetartoznak a népesség-, az idegenrendészeti nyilvántartások, a munkavállalási engedéllyel, az egészségbiztosítással rendelkező külföldiek nyilvántartásai, valamint az adóhivatal külföldiekre vonatkozó regiszterei is. Az adminisztratív forrásokból származó adatok nyilvántartási vagy szabályozási célokhoz, kritériumokhoz kötődnek. Bizonyos adminisztratív adatforrások, mint például a népesség-nyilvántartás meglehetősen megbízható információkat nyújthatnak az egyes országok saját és külföldi állampolgárai vándorlásáról is. Nyugat-Európa számos országában a migrációs statisztika alapja a népesség-nyilvántartás, ami a hazai és a külföldi népesség belső és külső migrációjának megfigyelésére egyaránt alkalmas. Ennek előnye, hogy meghatározott szempontok szerint folyamatosan nyilvántartja egy célpopuláció minden egyes tagját. Hátránya, hogy a regisztráció közigazgatási célt szolgál, ebből következően sta-

tisztikai összesítésekre csak korlátozottan alkalmas. További hátránya, hogy csak azokat tartalmazza, akik eleget tesznek bejelentési kötelezettségüknek, ami különösen a kivándorló magyarokat illetően gyakran nem történik meg.

b) *Határstatisztika.* A legtöbb ország esetében a határforgalom nagyságrendje önmagában kérdésessé teszi a nemzetközi vándorlásra vonatkozó átfogó és pontos információ gyűjtését. Csak néhány ország, főként azok, ahol csak kevés és jól ellenőrzött határállomás működik, alapozza migrációs statisztikáját a határokon történő adatgyűjtésre, s ezen országok adatai sem összehasonlíthatók. A határstatisztika előnye, hogy az aktuális mozgásokat tükrözi.

c) *Megkérdezéses módszerek.* A nemzetközi vándorlás jelenségének, társadalmi és gazdasági hatásainak elemzéséhez a nyilvántartásokra alapuló statisztikák korszerűsítésén túl teljes körű vagy reprezentatív megkérdezéses módszerekkel történő adatgyűjtésekre is szükség van. Ilyenek a népszámlálások, reprezentatív háztartási, munkaerő- és egyéni felmérések, amelyek a migránsok állományának (stock) mérésére szolgálnak. A kérdőív alapján történő adatfelvétel bővebb információt nyújt a nemzetközi vándorlás irányáról, összetételéről, főbb demográfiai, munkaerő-piaci és szociális hatásairól. Az ilyen típusú adatfelvételek a vándorlási statisztika fejlesztéséhez is segítséget nyújtanak.

A nemzetközi vándorlással összefüggő információk gyűjtése Magyarországon több forrásra támaszkodik, nincs egységes összekapcsolható nyilvántartás. A nemzetközi vándorlás megfigyelése ugyanis valamilyen bejelentési rendszeren alapuló regiszterhez, nyilvántartáshoz kapcsolódik, amelyek bizonyos adatokat (például foglalkozás, iskolai végzettség, szakképzettség) nem követnek kötelezően.

– 2000-ig a KSH egy nyilvántartást használt fel a bevándorló, kivándorló és Magyarországon tartózkodó külföldiek statisztikájához, amely az Országos Rendőr-főkapitányság (ORFK) külföldiekre vonatkozó nyilvántartása volt (huzamos tartózkodási vagy bevándorlási engedéllyel rendelkező külföldiek), jelenleg a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala (KEKKH) az adatgazdája ennek a nyilvántartásnak. Ez az állomány már új rekorddal nem töltődik. A benne levő nyilvántartott külföldiek ügyeinek alakulását azonban még rávezetik a rekordokra. Ilyen az engedélyezés, elutasítás, érvényességi idő módosulása, haláleset stb. 2003-tól csak a tárgyév január 1-jei Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok számának megállapításához használható.

– 2000-től létrejött a Belügyminisztérium Bevándorlási és Állampolgársági Hivatala (BM-BÁH), és átvette a huzamos tartózkodási vagy bevándorlási engedéllyel rendelkező külföldiek nyilvántartását. Az adatgazda csere szerkezeti változtatást eredményezett.

– 2002-től a BM-BÁH fennhatósága alatt új idegenrendészeti nyilvántartás jött létre a tartózkodási és letelepedési engedélyesekről. Azóta ezt a nyilvántartást párhuzamosan használja a KSH a korábbi huzamos tartózkodási és bevándorlási engedélyesek rendszerével a bevándorlók, kivándorlók és Magyarországon tartózkodó külföldiek számának megállapításához.

– 2005-től az Európai Unió csatlakozás után szintén új nyilvántartás van az Európai Gazdasági Térség (EGT) tartózkodási és letelepedési engedélyeseiről. Az adatgazda a BM BAH.

– 2001-től a KSH átvette a KEKKH nyilvántartásából a magyar állampolgárságot kapottak, menekültek, kivándorlók, hazatérő magyarok adatait. Ezeket az adatokat a Hivatal összehasonlítja a BM BAH idegenrendészeti nyilvántartásában szereplő adatokkal.

– Az Állami Foglalkoztatási Szolgálat (ÁFSZ) munkavállalási engedéllyel Magyarországon dolgozó külföldiekre vonatkozó nyilvántartásából 1998-tól féléves jelentéseket kap a KSH.

– 2004-től a TAJ-számmal rendelkező külföldiekről adatokat kap a KSH az Országos Egészségbiztosítási Pénztártól (OEP). A Pénztár nyilvántartási rendszere a Magyarországon biztosított külföldiekről tartalmaz adatokat.

– 2005-től a KSH átvette az APEH személyi-jövedelemadót fizető külföldiek állományát.

Az adminisztratív nyilvántartások statisztikai hasznosítását korlátozza, gyakran akadályozza, hogy a kitöltött kérelmeknek, engedélyeknek csak bizonyos bejegyzései kerülnek számítógépes rögzítésre, esetenként az adatokat nem szervezik adatállományba, így még a gyűjtött adatok körében sem adnak teljes körű információt. Az idegenrendészeti nyilvántartásokból hiányzó adatokat a KSH saját adatgyűjtéssel megpróbálta kiküszöbölni. 2002-ben bevezetésre került az OSAP 1960/02-es nyilvántartási számú a „Magyar állampolgárság megszerzése” című kérdőív. Az állampolgársági eskü letétele után töltik ki a magyar állampolgárságot kapott külföldiek. Az adatgyűjtés célja az, hogy a korábbinál részletesebb információt szolgáltatson a Magyarországon állampolgárságot szerzőkről, és ilyen módon kiegészítse a nemzetközi vándorlási statisztika hagyományos adatforrásait. Magyarország egyedi migrációs helyzetének bemutatásához fontos adalékul szolgálnak a honosítottak–visszahonosítottak anyanyelvére, iskolázottságára, munkaerő-piaci helyzetére, csalá-

di háttérére, áttelepülésének okaira vonatkozó adatok, melyeknek egyre nagyobb a jelentőségük az európai uniós csatlakozás és a nemzetközi adatszolgáltatási kötelezettségek miatt is.

Majd 2003-ban a KSH bevezette az OSAP 1970/03-as nyilvántartási számú „Statistikai adatlap a letelepedést kérő külföldiekről” című kérdőívet. Az adatgyűjtés minden külföldi állampolgárságú személyre kiterjed, aki letelepedési engedélyt kér Magyarországon, adatai pótolják a nyilvántartásokból hiányzó demográfiai jellemzőket.

A KSH munkaerő-felmérés adatlapja 2008-tól tartalmaz egy migrációs blokkot, amely lehetővé teszi a külföldiekről az adatgyűjtést. A kérdőívből kiderül a migránsok születési országa, a felmenők származása, valamint demográfiai és gazdasági aktivitásra vonatkozó adataik. (Erről lásd bővebben a *Statistikai Szemle* jelen számában *Lakatos Judit* írását (848–852. old.)

A migrációval kapcsolatos jogi szabályozás kialakítására folyamatosan sor kerül. A nemzetközi migrációval kapcsolatos adatgyűjtéseket és adatkezelést a Függelékben ismertetett törvények és rendeletek érintik.

4. A vándorlási adatok feldolgozása és a módszertan fejlesztése

A bevándorlók, kivándorlók és tartózkodók statisztikai adatainak előállításához a következő változókra van szükség: a külföldi születési ideje, születési helye, neme, állampolgársága, családi állapota, szakképzettsége, iskolai végzettsége, az érkezését megelőző külföldi lakóhelye, foglalkozása, magyarországi tartózkodásának célja, magyarországi tartózkodásának helye, határátlépés ideje (belépés ideje), az engedély típusa, érvényessége.

Egy adatállomány statisztikai célú feldolgozása a következő munkákat igényli. Az előkészítő szakaszban vírusellenőrzés, konvertálás a beérkező fájlokból SAS-adatállományok készítése történik. A következő, technikai szakaszban a duplikátumok kiszűrésére, javító program készítésére, a belső ellentmondások megszüntetésére és a hiányzó adatok pótlására kerül sor. A továbbiakban a szöveges mezők kódolása, az új változók képzése, valamint a KSH standard kódjainak rátétele az állományra (FEOR, SZÁMJEL), végül a homogenizálás (az adatok összehasonlíthatóvá tétele és a különböző állományokban meglévő információk formai és tartalmi összekapcsolása) történik.

A különböző állományok együttes vizsgálatának feltétele az egyedi azonosítás, melyet a KSH a családi név, utónév, születési idő alkalmazásával oldott meg. Áthidalta az adatgazda-változás, valamint a forrásbővülés okozta szerkezeti változásokat

is. 2004-ig minden évben új programot kellett írni az állományok feldolgozásához. A Hivatal módszertani változtatásokat is alkalmazott ahhoz, hogy az adatok összehasonlíthatók maradjanak. Az állományokat nemcsak önmagukkal (korábbi állapottal), de egymással is összekapcsolták a megbízhatóság ellenőrzése érdekében, ugyanazon migráns csoport számának meghatározásához.

Megtörtént az állampolgársági kódok megfeleltetése, folyamatosan frissülő kód-szótár készült. Ugyanis az évek során a felmerülő adatigények tartalmilag keveset változtak – többnyire ma is ugyanazokra a változókra van szükség –, de a különböző helyről érkező nemzetközi adatkérések formájukban különbözők, és 1998 óta változnak, alakulnak. Az átvett állományok javításának leghosszadalmasabb fázisa az állampolgárságok azonosítására használt szövegek és kódok egységesítése volt. Míg a huzamos tartózkodási és bevándorlási engedélyesek nyilvántartása három számból álló saját kódot használ, a tartózkodási és letelepedési engedélyesek rendszere a hivatalos három betűs alfa kódot alkalmazza. Ugyanakkor az állampolgárság azonosítására az ENSZ négybetűs kódokat, az Eurostat összevont kérdőíve a kétbetűs alfa-kódot, míg az Európa Tanács az egyszerű angol nyelvű szöveget használja.

2001-ben a KSH kidolgozta azt a módszert, amelynek segítségével a feldolgozott állományokat a demográfiai termelési adatbázis alá tették. Ez jelentős minőségi fejlődést eredményezett. Az első állományok a bevándorló és kivándorló, valamint a Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok adatait tartalmazták. 2002-ben a Hivatal megkezdte az állományok egyszerűsítését, szerkezeti átalakítását. Az állományokat belépési évenként szétválasztották, így minden év anyaga külön-külön lekérdezhető lett. 2005-től a demográfiai termelési adatbázisból elérhetők a magyar állampolgárságot kapott, valamint a menekült személyek adatai is.

2001. január 1-jétől a népesség továbbszámításának módszere megváltozott. Ennek a változásnak a lényege, hogy a KSH a továbbiakban a nemzetközi vándorlást is figyelembe veszi a két népszámlálás közötti népességszám meghatározásánál. A kiinduló adat két résznépesség összege: egyrészt a magyar állampolgárok magyarországi lakónépessége a népszámlálási összeírás szerint, másrészt a külföldi állampolgárok magyarországi lakónépessége az adminisztratív nyilvántartások szerint.

Első lépésként a 2001. január 1-jei népesség számának megállapítása történt a 2001. február 1-jei népszámlálás végleges adatából. A Magyarországon regisztrált magyar állampolgárságú gyermekek élveszületése, magyar állampolgárok halálozása, házasságkötése, válása, valamint a magyar állampolgárok nemzetközi vándorlási egyenlege (magyar állampolgárságot kapott külföldi személyek és a magyar állampolgárságról lemondó személyek számának éves különbözete, a hazatérő, visszatérő magyar állampolgárok és a kivándorló magyar állampolgárok számának éves különbözete és az ideiglenes tartózkodásra távozó és az onnan visszatérő magyar állampolgárok számának éves különbözete) adja a következő év január 1-jei magyar népességszámot. A Magyarországon huzamos tartózkodási engedéllyel vagy bevándor-

lási engedéllyel rendelkező külföldiek száma a BM-BÁH nyilvántartásokból áll rendelkezésre, és ez adja minden év január 1-jére az itt tartózkodó külföldi állampolgárok számát. Ennek a változásnak a legszembetűnőbb eredménye, hogy az Eurostat adatkérései között szereplő január 1-jei népesség megadható állampolgársági bontásban.

A jelenleg rendelkezésre álló adatok teljességét vizsgálva a következőkről számolhatunk be.

Az adott évben *bevándorlók* (flow) számát tekintve az átvett és összekapcsolt nyilvántartások elegendő információt nyújtanak, de hiányoznak a gazdasági aktivitásra, a szakképzettségre és a nemzetgazdasági ágazatra vonatkozó adatok.

A *kivándorlókra* (flow) (külföldön letelepedőkre) vonatkozó adatok mind a külföldiek, mind pedig a magyarok vonatkozásában rendkívül hiányosak.

A *külföldiek* esetében technikai eljárás segítségével becsülhetjük az országot elhagyók (a „kivándorlás”) nagyságát, a lejárt engedélyek száma alapján. Ez azonban nem ad megbízható adatot, hiszen köztudott, hogy sokan még ezt megelőzően elhagyják az országot.

A *magyar* állampolgárokra vonatkozó jogszabály szerint bejelentési kötelezettség vonatkozik azokra, akik legalább három hónapra elhagyják az országot. Ennek alapján a jelenleg érvényben levő definíciónak megfelelő, vagyis legalább egy évig szokásos lakóhelyét megváltoztató magyarok száma önmagában akkor sem lenne meghatározható, ha az érintettek ténylegesen eleget tennének a jogszabályban előírt kötelezettségüknek. Folyamatosan figyelni kellene a visszatérést is.

Az EU migrációs statisztikára vonatkozó 862/2007 Rendelet alapján a tükörstatisztika (a másik tagállamban a magyar állampolgárokra, illetve a Magyarországról odaérkezőkre vonatkozó nyilvántartás) adhat alapot az EGT-országokba távozott magyar és külföldi állampolgárokról. A KSH 2005-ben együttműködési megállapodást kötött hat országgal (Ausztria, Németország, Lengyelország, Szlovákia, Szlovénia, Csehország) tükörstatisztika keretében az adatok cseréjére.

A Magyarországon tartózkodó külföldiek (stock) esetében az adatforrások összekapcsolása elegendő információt szolgáltat.

Az *állampolgársági adatok* három adminisztratív nyilvántartásból állnak össze. A KSH-adatbázis, a KEKKH, valamint a BM BÁH adatállományainak összekapcsolása és harmonizálása alapján jön létre. Ez az adatbázis az 1960/02-es OSAP-nyilvántartási számú „Magyar állampolgárság megszerzése” című kérdőív adataival konzisztens módon bővült. A KSH a jó kitöltöttségű kérdőívet az ilyenkor szokásos

RAS-módszerrel harmonizáltja a már meglévő eredményekhez. Ez a módszer egy iteratív algoritmus, mely a két adatcsoportot összeilleszti. Az adatközlésben előfordulnak olyan kétdimenziós táblázatok, ahol az egyik változó csak a kérdőívben szerepel, a másik pedig megtalálható a régebbi KSH-adatbázisban is.

*

A különböző adatforrások együttes alkalmazása biztosíthatja olyan statisztikai rendszer létrehozását, mely elegendő ismeretet nyújt a nemzetközi vándorlás nagyságának és jellemzőinek értékeléséhez, a vándorlással, a bevándorlókkal kapcsolatos átfogó társadalompolitikai stratégia kialakításához, a nemzetközi migráció demográfiai prognózisaihoz, gazdasági következményeinek előrejelzéséhez, hozzájárulhat a munkaerő-piaci helyzet jobb felméréséhez, illetve az ezzel kapcsolatos stratégia kialakításához.

Több adatforrás hasznosítása, az adatforrások integrálása következtében több indikátort tudunk számítani, a szükséges adatigényeknek jobban meg tudunk felelni. Az új, komplexebb eljárás javítja az adatok minőségét, megbízhatóságát és az adat-hasznosítás hatékonyságát is.

Függelék

1. A nemzetközi migráció adatgyűjtéseit, -kezeléseit érintő törvények és rendeletek:

- 1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról;
- 1992. évi LXVI. törvény a polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról;
- 1993. évi XLVI. törvény a statisztikáról;
- 1993. évi LV. törvény a magyar állampolgárságról;
- 1997. évi CXXXIX. törvény a menedékjogról;
- 2001. évi XXXIX. törvény a külföldiek beutazásáról és tartózkodásáról;
- 2001. évi LXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról;
- 2001. évi XXXII. törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról;
- 2004. évi XXIX. törvény az európai uniós csatlakozással összefüggő egyes törvénymódosításokról (7., 8. fejezet);

- 93/2004. (IV.27.) kormányrendelet a Magyar Köztársaság által az Európai Unióhoz történő csatlakozását követően alkalmazandó munkaerőpiaci viszonyosság és védőintézkedés szabályairól;
- 2005. évi XLVI. törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény és a külföldiek beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2001. évi XXXIX. törvény módosításáról;
- 2007. évi LXXX. törvény a menedékjogról;
- 301/2007. (XI. 9.) kormányrendelet a menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény végrehajtásáról;
- 2007 évi I. törvény a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek beutazásáról és tartózkodásáról;
- 2007 évi II. törvény a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról.

2. A Magyarországon alkalmazott nemzetközi migrációs fogalmak tartalma

Magyarországra bevándorló külföldi állampolgár. Az a tartózkodási, vagy letelepedési engedélyért folyamodó külföldi állampolgár, aki Magyarországra az adott évben belépett.

Magyarországról kivándorló külföldi állampolgár. Az a tartózkodási, letelepedési vagy bevándorlási engedéllyel rendelkező külföldi állampolgár, aki Magyarországot a visszatérés szándéka nélkül elhagyta, vagy aki lejárt engedélyét nem hosszabbította meg, illetve ismeretlen helyen tartózkodik, ezért engedélyét érvénytelenítették.

Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgár. Az a tartózkodási, letelepedési vagy bevándorlási engedéllyel rendelkező külföldi állampolgár, aki a vonatkozási év január 1-jén Magyarországon tartózkodott.

Menekült. Az a külföldi állampolgár vagy hontalan személy, aki faji, illetőleg vallási okok, nemzeti hovatartozás, meghatározott társadalmi csoporthoz tartozás, esetleg politikai meggyőződése miatti üldözése, az üldözéstől való megalapozott félelme miatt az állampolgársága – hontalan esetén szokásos tartózkodási helye – szerinti országban kívül, a Magyar Köztársaság területén tartózkodik, és nem tudja, vagy az üldözéstől való félelmében nem kívánja annak az országnak a védelmét igénybe venni, feltéve, hogy az érintettet kérelmére a menekültügyi hatóság menekültként elismerte.

Befogadott. Aki hazájába – hontalan esetén a szokásos tartózkodási helye szerinti országba – átmenetileg azért nem küldhető vissza, mert ott halálbüntetésnek, kínzásnak, embertelen vagy megalázó bánásmódnak lenne kitéve, és nincs olyan biztonságos harmadik ország, amely befogadja.

Magyar állampolgárságot kapott személy. Aki honosítással (külföldi állampolgárként született), vagy visszahonosítással (korábbi magyar állampolgársága megszűnt) vált magyar állampolgárrá.

Magyarországról kivándorló magyar állampolgár. Aki végleges külföldi letelepedés szándékával hagyja el Magyarországot, és ezt a Belügyminisztériumban be is jelenti.

Hazatérő (visszatérő) magyar állampolgár. Az eddig külföldön élt/született magyar állampolgár, aki letelepedési szándékkal tért Magyarországra.

Nem magyarországi születési helyű magyar állampolgár. Az a személy, aki külföldön született magyar állampolgárként.

Tartózkodási engedély. 2002. január 1-jétől megszűnt a tartózkodási engedély huzamos és ideiglenes megkülönböztetése. Az érvényes tartózkodási vízummal Magyarországon tartózkodó külföldi kérelmére – a tartózkodási idő meghosszabbítása céljából – a területi idegenrendészeti hatóság tartózkodási engedélyt adhat ki. Ha a tartózkodás célja munkavégzés vagy más jövedelemszerző tevékenység, a tartózkodási engedély első alkalommal legfeljebb négy évre adható ki. A felsőfokú tanulmányokat folytató, valamint a szakmai továbbképzésben vagy szakmai gyakorlaton részt vevő külföldi számára a tartózkodási engedély érvényességi ideje első ízben az egy évet nem haladhatja meg, és a tanulmányok, illetőleg a szakmai gyakorlat befejezéséig alkalmanként egy évvel hosszabbítható meg.

Bevándorlási engedély. 2001. december 31-ig bevándorlási engedélyt az a külföldi kaphatott, aki beutazásától számítva legalább három éven át megszakítás nélkül jogszerűen Magyarországon tartózkodott, akinek magyarországi lakóhelye és megélhetése biztosított volt, és akivel szemben törvényben meghatározott kizáró ok nem állt fenn.

Letelepedési engedély. 2002. január 1-jétől a bevándorlási engedély helyett jött létre. Letelepedés céljából engedélyt az a külföldi kaphat, aki beutazásától számítva már legalább három éven át megszakítás nélkül jogszerűen és életvitelszerűen Magyarországon tartózkodik, kivéve, ha a jogszerű tartózkodás célja tanulmányok folytatása.

Irodalom

- COM (COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES) [2003]: *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament*. 179 final. Brussels.
http://ec.europa.eu/justice_home/funding/2004_2007/doc/com_2003_179_final.pdf
- COUNCIL OF EUROPE PUBLISHING [1999]: *Recent Demographic Developments in Europe, 1992–1999*. Strasbourg.
- EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL [2007]: Regulation (EC) No 862/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on Community statistics on migration and international protection. *Office Journal of the European Union*. 50. évf. 199. köt. 23–29. old.
- GÁRDOS É. ET AL. [2005]: *A nemzetközi vándorlás fogalmi rendszere, statisztikai módszertana, a statisztikai megfigyelés problémái*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.

- HABLICSEK L. – ILLÉS S. [2007]: Az 1956-os kivándorlás népességi hatásai. *Statisztikai Szemle*. 85. évf. 2. sz. 157–172. old.
- POULAIN, M. – PERRIN, N. – SINGLETON, A. (szerk.) [2006]: *Towards Harmonised European Statistics on International Migration* (THESIM REPORT). Louvain-la-Neuve, Presses Universitaires de Louvain. Louvain.
- STATISTICAL PAPERS [1998]: Recommendations on Statistics of International Migration. Series M. No. 58. Rev.1. Geneva.
- STATISZTIKAI SZEMLE [1990]: Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai. 68. évf. 12. sz. 896–1003. old.
- TÓTH P. P. [1997]: *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok (1988–1994)*. Püski Kiadó. Budapest.
- TÓTH P. P. [2000]: A nemzetközi vándormozgalom népességszámot befolyásoló szerepéről. In: *Tóth J. (szerk.): Schengen: A magyar–magyar kapcsolatok az uniós vízumkényszer árnyékában*. Lucidus Kiadó. Budapest.
- TÓTH P. P. [2002]: Magyar migránsok Európában. In: *Illés S. – Lukács É. (szerk.): Migráció és statisztika*. Kutatási jelentések 71. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. 33–53. old.

Summary

Migration is raising more and more interest worldwide and gets increasing attention also in the European Union. The study addresses briefly the role and the changes in the role of migration in social processes. Analysing the development of the statistics and methodology related to international migration, it mentions the processes taken place in Hungary prior to the regime change and the changes occurred until the accession to the European Union. Besides presenting legislation in the period of accession and afterwards, the paper places special emphasis on exploring the legal environment and conditions. National efforts also call for the availability of harmonized statistical data. Data collection regarding international migration relies on several sources in Hungary too. The authors' hope is that the simultaneous use of different data sources will allow the creation of a statistical system, which, though it may present some uncertainties, can provide enough information on the extent and characteristics of national migration.